

Friedrich August von Hayek:

FIKCIJA SOCIJALNE PRAVDE

Friedrich August von Hayek (1899–1992), dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1974. godine, bio je možda najznačajniji liberalni mislilac ovoga stoljeća. Slijedeći svojeg učitelja Ludwiga von Misesa, pobio je teoriju socijalizma pomoću argumenata ekonomske teorije. U svojoj knjizi „The Road to Serfdom”, objavljenoj 1944. u Engleskoj, napao je totalitarne ideologije ljevičarske i desničarske provenijencije te upozorio na njihove strukturalne sličnosti, što je izazvalo ogorčenje osobito u socijalističkom taboru. Isto vrijedi i za kritiku države blagostanja koja bi svojim sve češćim zahtovima u gospodarstvo minirala osnovu svakoga slobodnog društva. U kasnijim djelima, kao što je npr. „The Constitution of Liberty” (1960), razvio je filozofsko opravdanje slobodnog društva, koje nadilazi puko gospodarstvo i odnosi se u prvom redu na pravno mišljenje. To osobito dobro ilustrira sljedeći ulomak jednog predavanja iz 1976. godine, u kojemu Hayek, nadovezujući se na Humeovu argumentaciju koju je prethodno prikazao, podvrgava kritičkoj provjeri pojam socijalne pravde. Nije čudo što su nakon sloma komunizma u Istočnoj Europi počeli spontano nicati „Hayekovi klubovi” u čast tom čovjeku koji je upozoravao na socijalističku tiraniju.

Više od deset godina intenzivno sam pokušavao otkriti smisao pojma „socijalna pravda”. Taj je pokušaj propao; ili bolje rečeno, došao sam do zaključka da za društvo slobodnih ljudi ta riječ nema nikakvog smisla. Potraga za razlogom iz kojega je ta riječ tijekom otprilike jednog stoljeća vladala političkom diskusijom i posvuda se uspješno koristila kako bi opravdala zahtjeve pojedinih skupina za većim udjelom u blagodatima ovoga života ostaje doduše veoma zanimljiva. Njome ću se ovdje u prvom redu pozabaviti.

Htio bih najprije ukratko izložiti ono što sam opširno prikazao u drugom svesku svojega nedavno objavljenog istraživanja „Law, Legislation and Liberty” i objasniti zašto sam došao do toga da „socijalnu pravdu” smatram formulom bez ikakva značenja. Ona se obično koristi za opravdavanje posebnih zahtjeva bez ikakvog obrazloženja. Taj svezak s podnaslovom „Fata morgana socijalne pravde” napisan je uglavnom kako bi intelektualce uvjerio u to da je ideja „socijalne pravde” koju oni toliko vole intelektualno sumnjiva. Neki su to doduše u međuvremenu shvatili. No budući da je za njih „socijalna pravda” jedina vrsta pravde koju su uopće uzeli u obzir, došli su

do zaključka da je svaka uporaba pojma „pravda“ besmislena. Stoga sam u tom svesku najprije morao razložiti da su pravila pravednog ponašanja pojedinaca prijeko potrebna za održanje miroljubiva društva slobodnih ljudi, a da su pokušaji uspostave socijalne pravde nespojivi s njim.

Pojam „socijalna pravda“ danas se općenito koristi kao sinonim za ono što se dosada označavalo izrazom „distributivna pravda“. Taj pojam pruža možda malo bolju predodžbu o tome što može značiti. I ujedno pokazuje zašto se ne može primijeniti na rezultate nekoga tržišnog gospodarstva: distributivne pravde ne može biti ondje gdje nitko ništa ne distribuira. Pravda ima smisla samo kao pravilo ljudskog ponašanja. Nikakva zamisliva pravila ponašanja pojedinaca koji se u tržišnom gospodarstvu međusobno opskrbljuju dobrima i jedni drugima pružaju usluge ne bi mogla uspostaviti raspodjelu za koju bi imalo smisla reći da je pravedna ili nepravedna. Pojedinci bi se mogli pravedno ponašati koliko god je moguće; ali kako rezultat što pritom proizlazi za svakog pojedinca ne bi mogao biti ni namjeran ni predvidljiv, ukupni rezultat opet se ne može označiti ni kao pravedan ni kao nepravedan.

Potpuna besadržajnost pojma „socijalna pravda“ dolazi do izražaja u činjenici da ne postoji suglasnost o tome što socijalna pravda u pojedinačnom slučaju zahtijeva; nadalje, da nisu poznati kriteriji po kojima bi se moglo odlučiti tko je u pravu ako ljudi imaju različite nazore i da se nijedan unaprijed izmišljeni sustav raspodjele ne može doista primijeniti na društvo u kojemu su pojedinci slobodni u tom smislu da svoje vlastito znanje smiju koristiti u svoje vlastite svrhe. Pojedinčeva moralna odgovornost za vlastite postupke zaista je nespojiva s ostvarenjem takvog zacrtanog sveobuhvatnog sustava raspodjele.

Premda su mnogi ljudi nezadovoljni sadašnjim sustavom raspodjele, nitko od njih, kao što bi mala provjera pokazala, nema uistinu jasnu predodžbu o tome koji bi se sustav raspodjele trebao smatrati pravednim. Sve što možemo naći jesu individualni sudovi o pojedinačim slučajevima koji se doživljavaju kao nepravedni. Nitko dosada nije pronašao ni jedno jedino pravilo iz kojega bismo za sve pojedinačne slučajeve na koje bi ga valjalo primijeniti mogli izvesti što je „socijalno pravedno“ – osim pravila „jednaka nagrada za jednaki rad“. Slobodna utakmica, koja isključuje svaki obzir na „za-

slugu" ili „potrebu" i slične stvari na kojima se temelji zahtjev za socijalnom pravdom, teži tome da to pravilo nasilu izvede.

Razlog tome što ljudi većinom i dalje čvrsto vjeruju u socijalnu pravdu, iako su otkrili da ne znaju što ona znači, jest to što misle da u toj frazi mora biti nešto ako gotovo svi u nju vjeruju. Uzrok gotovo univerzalnog prihvaćanja vjere čije značenje ljudi ne razumiju leži u tome što smo od jednoga prijašnjeg, drukčijeg društva u kojemu su ljudi živjeli puno duže nego u sadašnjem naslijedili nekoliko sada duboko ukorijenjenih nagona koji ne pristaju u našu sadašnju civilizaciju. Ljudi su iz primitivnog društva uistinu istupili tek onda kada je rastući broj ljudi u određenim okolnostima počeo postizati uspjeh zahvaljujući tome što je kršio upravo one principe koji su staru skupinu držali na okupu.

Ne smijemo zaboraviti da je čovjek prije posljednjih deset tisuća godina, kada je razvio poljodjelstvo, gradove i napokon „veliko društvo", najmanje stotinu puta duže živio u malim hordama od možda pedesetak osoba koje su hranu dijelile među sobom; unutar njihova zajedničkog područja koje su branili vladao je strogi, hijerarhijski poredak. Nužnosti društvenog poretka te vrste određivale su dobar dio moralnih osjećaja koji nas još danas vode i koje u drugih odobravamo. Bila je to skupina u kojoj je – barem za muškarce – zajednička težnja za raspoznatljivim, predmetnim, zajedničkim ciljem pod jednim vođom bila uvjet preživljavanja jednako kao dodjela različitog udjela u plijenu pojedinim članovima ovisno o njihovoj važnosti za preživljavanje skupine. Više je nego vjerojatno da se mnogi tada stečeni moralni osjećaji nisu prenosili jednostavno na kulturni način, učenjem ili oponašanjem, nego da su bili prirodni ili naslijeđeni.

Ali sve što nam je u tom smislu prirodno ne mora zato u drugim okolnostima nužno biti dobro ili povoljno za produženje vrste. U svojem primitivnom obliku mala je horda posjedovala nešto što je još uvijek primamljivo tolikim ljudima: jedinstvenu svrhu ili zajedničku hijerarhiju ciljeva i svjesno provedenu dodjelu sredstava koja zavisi od zajedničkog stava o zaslugama pojedinaca...

Više je nego jedanput predloženo da se teorija koja objašnjava funkcioniranje tržišta nazove katalaktikom, prema klasičnoj grčkoj riječi *καταλλαττειν* koja znači „razmjenjivati" ili „trgovati". Ta mi je riječ osobito draga otkako

sam otkrio da u staroj Grčkoj osim „trgovati“ znači još i „primiti u zajednicu“ i „pretvoriti neprijatelja u prijatelja“. Stoga sam predložio da igru tržišta u kojoj stranca navodimo da se prema nama odnosi prijateljski i bude nam od koristi nazovemo „igrom katalaksije“!

Tržišni proces doista odgovara definiciji „igre“ koju navodi Oxford Dictionary: to je „natjecanje po pravilima o čijem ishodu odlučuje veća vještina, snaga ili pak sreća“. U tom je pogledu posrijedi kako igra vještine tako i igra na sreću. To je u prvom redu igra koja služi tome da se svakom igraču izmami najveći za njega isplativi ulog za zajednički pool iz kojega će svakome pripasti neizvjestan udjel.

Tu su igru vjerojatno započeli ljudi koji su napustili zaštitu i obveze svojeg plemena kako bi izvukli dobit iz toga što su zadovoljavali potrebe drugih koje nisu osobno poznavali. Kada su trgovci ranog neolitika dopremili brodske toware kamenih sjekira iz Britanije u Francusku da bi ih razmijenili za jantar ili možda već i za vrčeve s vinom, cilj im više nije bio da zadovolje potrebe ljudi koje su poznavali, nego da izvuku najveću dobit. Upravo zato što ih je zanimao samo onaj tko im je mogao ponuditi najvišu cijenu za njihovu robu, došli su do ljudi koji su im dotada bili posve nepoznati, a čiji su životni standard mogli povećati mnogo više nego što bi povećali onaj svojih susjeda kada bi im poklonili svoje sjekire, s kojima bi i oni zacijelo umjeli nešto korisno započeti.

Rezultat te igre katalaksije bit će stoga nužno to da će mnogi imati puno više nego što po sudu svojih sugrađana imaju pravo zahtijevati, a možda će još brojniji imati još puno manje nego što su po sudu svojih sugrađana zaslužili. Ne iznenađuje da mnogi ljudi to žele ispraviti nekim autoritativnim činom preraspodjele. Ali zlo je u tome što ukupni proizvod, koji po njihovom sudu stoji na raspolaganju za raspodjelu, uopće i postoji samo zato što se tržište nudeći dohotke za različiti trud malo obazire na želje ili potrebe, a ti su dohoci prijeko potrebni kako bi one koji posjeduju određena znanja, materijalna pomagala i osobne sposobnosti odveli onamo gdje u svakom trenutku mogu najviše pridonijeti ukupnom proizvodu. Oni koji radije uživaju u ugodnosti osiguranoga ugovorenog dohotka nego da se nužno izvrgavaju rizicima kako bi izvukli korist iz stalno promjenljivih mogućnosti smatrat će da su u lošijem položaju od primatelja visokih dohodaka koji proizlaze iz neprestane preraspodjele resursa.

Visoki, efektivno postignuti dohoci uspješnih, bili oni zasluženi ili slučajni, bitan su element usmjeravanja proizvodnih čimbenika onamo gdje daju najveći doprinos poolu iz kojega svatko dobiva svoj udjel. Ne bismo imali toliko toga što možemo raspodijeliti kada se pravednim dohotkom pojedinca ne bi smatrao onaj čije ga je očekivanje potaknulo na to da najviše pridonese poolu. Vrlo visoki dohoci mogu stoga katkada biti pravedni. Važnije je međutim da je pristup takvim dohocima zacijelo nužan uvjet koji omogućuje da se manje poduzetnima, manje sretnima i manje domišljatima prikrbi redoviti dohodak s kojim računaju.

Nejednakost na koju se toliki žale nije bila samo pretpostavka za stvaranje relativno visokih dohodaka u kojima uživa većina ljudi zapadnog svijeta. Čini se doduše da neki vjeruju kako sniženje te opće dohodovne razine – ili barem usporavanje njezina porasta – ne bi bilo previsoka cijena za pravedniju raspodjelu, onako kako je oni shvaćaju. No danas postoji značajna zapreka takvoj ambiciji: rezultat igre katalaksije, koja se tako malo brine za pravdu, ali utoliko više pridonosi povećanju produktivnosti, bilo je i to što je svjetsko stanovništvo jako naraslo, pri čemu se dohodak većine ljudi još nešto povećao; to stanovništvo i njegove daljnje priraste koji neizbježno predstoje možemo zbrinuti samo onda ako izvučemo punu korist iz te igre koja donosi najviše proizvodne rezultate.

Prema nekim izvještajima u Africi još postoje zajednice u kojima se sposobni mladi ljudi ustručavaju služiti modernim trgovačkim metodama – pa ne mogu ni poboljšati svoj položaj – zato što plemenski običaji zahtijevaju da proizvod svojega većeg truda, svoje sposobnosti i sreće podijele sa svojom rodbinom. Veći dohodak takvih sposobnih ljudi značio bi samo da bi ga morali dijeliti sa sve većim brojem onih koji na to imaju pravo. Oni dakle svoj standard nikada ne mogu bitno podignuti iznad prosjeka svojeg plemena.

Najvažniji, natražnjački učinak „socijalne pravde“ u našem društvu sastoji se u tome što pojedincima ne dopušta da postignu ono što bi mogli postići sredstvima za daljnje investicije, koja im se međutim oduzimaju. To je također primjena jednoga neprikladnog principa na civilizaciju čija je produktivnost visoka zato što dohoci ispadaju vrlo nejednaki, pa se odmjerena sredstva time usmjeravaju i ograničavaju na takve primjene koje donose najveći prihod. Toj nejednakoj raspodjeli valja zahvaliti što siromasi u tržišnom gos-

podarstvu dobivaju više nego što bi dobili u sustavu s centralnom upravom.

Sve je to rezultat – premda još nepotpune – pobjede prisilnih apstraktnih pravila individualnog ponašanja nad općim, određenim ciljevima kao metodom društvene koordinacije. Taj razvoj, koji socijalisti sada žele obrnuti, omogućio je kako „otvoreno društvo“ tako i individualnu slobodu. Socijalisti imaju potporu naslijeđenih nagona, dok održanje novog blagostanja što proizvodi nove zahtjeve traži stečenu disciplinu koju još nepripitomljeni barbari među nama, koji sami sebe nazivaju „otuđenima“, odbijaju prihvatiti, premda polažu pravo na sve njezine blagodati.